

VZÁJOMNÝ VZŤAH HODNÔT A VÝZNAMOV

VLADIMÍR BROŽÍK, Katedra estetiky a dejín umenia, FFUK, Bratislava

Aktuálnosť axiologickej problematiky a potreba jej marxistického riešenia sa stupňuje úmerne s rastúcim úsilím socialistickej spoločnosti o efektívnosť cielavedomej regulácie všetkých oblastí spoločenského života, osobitne potom vo vzťahu k formovaniu socialistického spôsobu života, vo vzťahu k procesu premeny spoločenskej ideológie na individuálne postoje a hodnotové orientácie obyvateľstva, vo vzťahu k teórii a praxi rozvoja socialistickej kultúry atď. Som presvedčený, že hlavným zmyslom axiologického bádania v marxistickej filozofii je hľadanie odpovedí na otázku, ako to, že marxistická axiológia je predovšetkým teóriou hodnotenia, aj keď hodnotiaci proces a najmä jeho dôsledky v hodnototvorných aktivitách nevyhnutne smerujú od toho „čo je“, k tomu „čo má byť“. Marxistická teória hodnotenia sa nezaoberá akousi metafyzicky ohraničenou, samostatnou enklávou osvojovania si skutočnosti človekom, pretože hodnotiaci proces je neodlučiteľný napríklad od procesu poznávacieho a iba v abstrakcii sa javí ako relatívne samostatný. Ale práve tu sa v tradícii axiologického myslenia vynára zaujímavý problém neúplnosti a na druhej strane absolutizácie čiastkových výsledkov tejto abstrakcie. Napríklad v novokantovskej filozofii sa takmer absolutizoval rozdiel medzi hodnotiacim a poznávacím procesom, pritom však táto filozofia nepostrehla, alebo takmer ignorovala rozdiel medzi procesom významovej interpretácie a hodnotenia skutočnosti, respektíve rozdiel medzi procesom jej zhodnocovania a zvýznamňovania. Nie je ťažké postrehnúť ideologický dosah tejto, na jednej strane absolutizovanej, a na druhej strane chýbajúcej analýzy a ňou podmienenej abstrakcie. Odtrhnutie hodnotenia od poznávania a na druhej strane jeho stotožňovanie s významovou interpretáciou totiž umožňuje až do krajnosti relativizovať hodnotiaci proces a naopak, proces genézy hodnoty umožňuje premiestniť zo spoločenskej praxe do autonómne chápaného vedomia subjektu.

Táto operácia je uľahčená aj tým, že v bežnej reči pojmy významu a hodnoty často splývajú, používajú sa ako synonymá. Takto sa používajú aj v publicistike. Bolo by naivné, keby sme každého autora, ktorý si tak počína, považovali za predstaviteľa axiologického subjektivismu; zrejme sa aj v budúcnosti budeme musieť zmieriť s faktom, že tieto termíny sa významovo prekrývajú, a to nielen preto, že ide o určitý jazykový úzus, ale najmä preto, že hodnoty a významy svojimi funkciami veľmi často skutočne splývajú. Na túto okolnosť upozorňuje aj Marx v súvislosti s výmennou hodnotou. „Výmenná hodnota ako taká môže, pravda, existovať len symbolicky, hoci tento symbol, aby sa dal použiť ako vec — nielen ako predstavy — musí mať vecné bytie; nemôže byť

len pomyselno predstavou, ale musí byť znázornený v predmetnej forme.“ (1, s. 97)

Predmetná forma, ktorá robí hodnotu zjavnou, je znakom, ktorého význam (a tým aj funkčná existencia ako znaku) je daná tým, že zastupuje hodnotu. Táto jeho funkčná existencia je samozrejme konvenčná. To opäť potvrdzuje Marx známymi slovami: „Peniaze môžu byť teda smeti, hoci smeti nie sú peniaze.“ (2, s. 134—135)

Predmet, ktorý sa stáva znakom, prepožičiava svoju telesnosť na to, aby sa ňou učinilo zjavným to, čo samo postráda vlastnú telesnosť. Peniaze prepožičiavajú svoju telesnosť výmennej hodnote, slovo ju prepožičiava pojmu, obrúčky na rukách snúbencov ich vzájomnému vzťahu. Znak takto zastupuje niečo, čo je vo vzťahu k nemu primárne a čo sa jeho prostredníctvom samé stáva zjavným. Z toho vyplýva vzájomná blízkosť, ale aj podstatný rozdiel medzi hodnotou a znakom, ktorého význam tkvie v tom, že na túto hodnotu ukazuje, prípadne komunikuje správu o hodnotách. V tomto vzťahu je nevyhnutné rozlišovať hodnotu a význam ako kategórie, z ktorých prvá prináleží do pojmového aparátu axiológie, zatiaľ čo druhá do pojmového aparátu semiotiky.

Dôležitosť tohto rozlišovania vyplýva z toho, že znak je predmetom významovej interpretácie. Preto môže pôsobiť ako hodnota, ktorú označuje, alebo zastupuje, no znakmi sa objekty stávajú iba pre naše vedomie a naším vedomím. Význam znaku je vždy záležitosťou vedomia, je vedome prisudzovaný objektu a subjekt nachádza v objekte tento význam preto, lebo mu ho (v zhode s prijatým kódom a pod.) prisúdil. Smeti môžu byť peniazmi, ale iba z našej vôle a iba pre toho, kto ich za peniaze uznáva, kto sa rozhodne ich považovať za peniaze.

Hodnotovosť a tým aj hodnota je však produktom spoločenskej praxe, teda vedomej, ale materiálnej tvorivej aktivity. V rámci tejto aktivity sa smeti stávajú odpadom, majú hodnotu odpadu, prekážajú človeku a táto ich negatívna hodnota nie je konštituovaná iba naším vedomím. Preto sa nedá týmto vedomím ani zrušiť, ani zmeniť. Možno ju zmeniť opäť len prakticky. Význam je na rozdiel od nej produktom špecifickej aktivity vedomia. Vedomie ho pripisuje istému znakovému nástroju v zhode s kultúrnou tradíciou, historickou konvenciou alebo aj proti nej. Významovosť predmetov a javov je spoločenské vedomie, objektívované v týchto predmetoch ako znakoch.

Keby sa vedomie existencie hodnôt objektivovalo v znakoch iba výnimočne, bol by tento problém zanedbateľný. Lenže táto objektivácia je naopak pravidlom; prakticky všetky hodnoty duchovnej kultúry sa predmetne prejavujú prostredníctvom zložitých, sociálne i etnicky diferencovaných znakových systémov, ktoré sú predmetnou formou jestvovania duchovných hodnôt a v tejto podobe sú aj funkčné ako referenčný systém, ktorý navodzuje isté správanie. Význam každého prvku tohto systému je daný tým, že ho subjekt vo svojom vedomí priraduje ako znak k istej hodnote, ktorú preňho zastupuje, prezentuje a mani-

festuje, a to zvyčajne v zhode s platnou spoločenskou konvenciou. Ak je táto podmienka splnená, nadobúda znak intersubjektívnu platnosť a funkciu, čím sa síce odlišuje od objektívnych funkcií hodnôt, ale v konečnom dôsledku pôsobí znak analogicky ako hodnota a to opäť prispieva k stotožňovaniu jeho významu s hodnotou. Všetci sa skláňame pred čiernou zástavou, pretože jej platnosť je intersubjektívna.

Prisúdenie významu určitému objektu, ktorý sa tak stáva znakovým nástrojom a spolu s významom tvorí znak, je výsledkom objektivácie určitého obsahu vedomia, okrem iného, ako vidno z našich príkladov, aj vedomia hodnotového. Smeti sa môžu stať peniazmi práve tak ako čierna zástava znakom smútku. Tým je daný zásadný rozdiel medzi hodnotou a významom, na druhej strane však, ak ide o znaky vzťahujúce sa k hodnotám, aj ich vzájomná blízkosť, ktorá zväzda k ich stotožňovaniu. Aní čierna zástava, ani peniaze nie sú totožné s tým, čo zastupujú, alebo vyjadrujú. Ich zámena za hodnoty je však možná a ak k nej dôjde, potom je už len krôčik k tomu, aby sme považovali významy za hodnoty, ba hľadali a nachádzali aj príčiny platnosti hodnôt iba v ich intersubjektívnosti. Tohto omylu sa dopúšťal napríklad aj československý štrukturalizmus, ktorý príčiny platnosti kultúrnych hodnôt nachádzal v tzv. kolektívnom vedomí.

Marxistická teória kultúry napr. chápe kultúru dôsledne v diachronii ako proces, ako činnosť, v synchronii ako sústavu hodnôt. Ani dnes však nechýbajú pokusy definovať kultúru iba ako sústavu znakov, pričom tieto pokusy sú racionálne zdôvodnené práve tesnou spätosťou významov a hodnôt v systéme kultúry. Faktom totiž je, že kultúrne normy, ktoré sa objektivujú napríklad v symbolických pravidlách určitej etikety správania, vo zvykoch, obradoch a pod. vyznačujúcich sa značnou stabilitou, predstavujú dôležitú súčasť normatívnej stránky každej kultúry. Je samozrejmé, že osvojenie si tohto znakového systému ešte nerobí človeka kultúrnym, na druhej strane však práve tento systém umožňuje komunikáciu, manifestuje a v istom zmysle aj fixuje charakteristické, napríklad národné črty istej kultúry.

Vzťah hodnoty a významu nie je teda problémom akademickým, ale má celkom praktický dosah. Uvedený príklad odhaľuje aj možné ideologické dôsledky zámény hodnoty a významu; keby sme sa stotožnili s názorom, že kultúra je sústava znakov a nič viac, prisúdili by sme jej tým konvenčný charakter, čo sa neraz deje nielen v teórii, ale aj v praxi. Možná zámena významu a hodnoty však nevyplýva iba z faktu, že jestvujú znaky, ktorých významy sa vzťahujú k hodnotám. Okrem už uvedeného vyplýva z prostého faktu jestvovania znakov vôbec, alebo presnejšie z jestvovania vecí, vlastností, vzťahov atď., ktoré sú funkčne ako znaky. Marx na toto upozorňuje v súvislosti s analýzou funkčnej existencie peňazí. „Samy peniaze vo svojej vrcholnej fixovanosti sú opäť tovarom a ako taký sa od iných tovarov odlišuje len tým, že výmennú hodnotu vyjadrujú dokonalejšie, ale práve preto ako min-

ca strácajú svoju výmennú hodnotu ako imanentné určenie a stávajú sa čírou úžitkovou hodnotou, aj keď úžitkovou hodnotou na stanovovanie cien atď. tovarov.“ (1, s. 217)

Teda aj peniaze sa ako znak hodnoty stávajú znovu predmetom hodnotenia a touto cestou zisťujeme, že sú užitočné práve svojou znakovou funkciou, teda nie ako zlato alebo papier, ale práve len ako peniaze. To znamená, že vďaka svojmu významu nadobúdajú úžitkovú hodnotu, ktorú by takto mohli nadobudnúť aj Marxom spomínané smeti, len čo by sa stali peniazmi. A pritom peniaze nie sú samozrejme výnimkou z pravidla. Každý znak, to znamená predmetný jav obdarený významom, môže byť predmetom hodnotenia a to ako výtvor človeka (hodnotíme kvalitu znaku ako „diela“, ak ním je) a ako nástroj jeho [aktívít, to znamená ako nástroj komunikácie, manifestácie, sprítomňovania určitých hodnôt a pod. (hodnotíme funkčnosť znaku ako nástroja)]. Manželstvo napríklad je zložitý hodnotový vzťah, do ktorého partneri vstupujú vyslovením symbolického slova „áno“. Jeho význam je konvenčný, avšak hodnota, na ktorú ukazuje, je prakticko-spoločenská. Pretože však úspešne sprítomňuje a symbolicky uskutočňuje túto hodnotu, robí nás doslova ženatými, stáva sa užitočným. Jeho hodnota je vlastne hodnotou znaku, úspešne poukazujúceho na hodnoty. Slovo ako nositeľ významu žiari iba odrazeným svetlom, ktoré vyžarujú hodnoty, ale ako nástroj tohto zrkadlenia žiari samo svojou vlastnou užitočnosťou, prípadne krásou, vznešenosťou a pod. To je teda druhá rovina, v ktorej sa hodnota a význam dialekticky podmieňujú, ale v žiadnom prípade nestotožňujú.

Avšak aj sám význam znaku môže byť hodnotený. Nepriamo na to poukazujú aj známe Morrisove tri úrovne semiotickej analýzy, z ktorých posledná, pragmatická, rešpektuje situáciu toho, kto znak interpretuje. Sémanticky jednoznačný význam slova „áno“ niekoho poteší a niekoho v tej istej obradnej sieni možno zarmúti. Stručná spáva „Napoleon zomrel“ je jednoznačne interpretovateľná, pokiaľ ide o sémantické a syntaktické zdroje jej významu. Ale napriek tomu je to „zlá“ správa pre Napoleonových stúpcov a „dobrá“ správa pre jeho odporcov. To znamená, že situácia interpreta ako takého sa na tvorbe významu nepodieľa, a ak áno, tak iba mierou schopnosti interpreta znak dešifrovať, mierou jeho pozornosti a pod. Uplatňuje sa tu však rozhodujúcim spôsobom situácia interpreta ako spoločenskej bytosti, ako prakticky situovaného človeka, ktorý správu nielen interpretuje, ale predovšetkým hodnotí. Je evidentné, že takzvaná pragmatická úroveň semiotickej analýzy je vlastne hodnotením, v ktorom sa uplatňujú potreby a záujmy hodnotiaceho subjektu práve tak ako v ktoromkoľvek inom hodnotení, že na tejto úrovni subjekt význam posudzuje a hodnotí stránicky a triedne. Pri stránicky a triedne diferencovaných súdoch sa vlastne vyjavuje objektívna podmienenosť a z nej vyplývajúca záväznosť a platnosť hodnoty toho-ktorého významu. Táto hodnota nezávisí od

spôsobu interpretácie, od použitého kódu a pod., ale od toho, aké miesto nadobúda komunikovaný význam v praxi interpreta. Preto ju aj meniť možno iba prakticky, iba činom, napríklad tým, že by sa Napoleonov protivník stal jeho stúpencom alebo naopak. Musela by sa zmeniť praktická pozícia hodnotiaceho subjektu k tomu, o čom správa vypovedá. Tým by sa zmenila aj praktická pozícia predmetu výpovede k subjektu. Potom by sa preňho zmenila aj hodnota tohto významu.

Význam tak nadobúda diferencované hodnoty, ktoré sú objektívne podmienené ako ktorékoľvek iné hodnoty. S touto hodnotovou diferencovanosťou toho istého významu sa navyše stretávame aj vtedy, keď sa nevzťahuje k hodnotám. Rôznu hodnotu môže mať aj Pythagorova veta, ktorá má nepochybne rovnaký význam pre všetkých, čo sa ju naučili interpretovať. Jej užitočnosť však závisí od toho, ako ju kto potrebuje a používa. Má teda diferencovanú hodnotu napriek tomu, že sa vzťahuje k abstraktným, hodnotovo irelevantným geometrickým útvarom. Táto okolnosť je mimoriadne dôležitá pri posudzovaní ideologickej relevantnosti alebo irelevantnosti prírodovedných alebo iných poznatkov, ktoré sa netýkajú hodnotovej oblasti. Aj správa o príčinách červenkastého zafarbenia povrchu Marsu môže byť ideologicky relevantná svojou hodnotou, ktorú nadobúda v spoločenskej praxi a ktorou môže viac alebo menej zmeniť hodnotu iných, predchádzajúcich poznatkov, názorov a činností. Vstupuje totiž ako prvok do určitého systému kultúry, ktorého štruktúru narúša alebo upevňuje, rozvíja alebo konzervuje, pričom systémostvorným činiteľom každej kultúry je práve ideológia. Z dejín vedy by bolo možné uviesť veľa príkladov významovo jednoznačných definícií, výpovedí a správ, ktoré nielenže v priebehu času zmenili svoju hodnotu, ale už v čase svojho vzniku mali rôznu hodnotu pre rôzne sociálne skupiny, pretože v systémoch ich duchovných kultúr nadobúdali celkom odlišné pozície. To je tretia, ideologicky i prakticky najzávažnejšia rovina zájomnej spätosti, pritom však odlišného významu a hodnoty.

Skúmanie tejto problematiky má aj aktuálnu teoretickú hodnotu. Používam tu zámerne pojem hodnoty, pretože v tomto prípade ide o objektívnu situáciu tejto problematiky v teórii a prostredníctvom nej v spoločenskej praxi. V stručnom zhrnutí sa táto problematika javí takto:

1. Hodnoty sa prezentujú v predmetných formách, ktorých funkčná existencia je znaková a závisí od významového kódu, ktorého platnosť je zvyčajne intersubjektívna. Hodnoty sú konštituované v materiálne tvorivej praxi spoločnosti, hodnotové významy znakov sú produktom špecifickej aktivity vedomia. Hodnoty sú preto objektívne, významy v najlepšom prípade intersubjektívne. Z toho vyplýva podstatný rozdiel medzi hodnotou a hodnotovým významom znaku, ale súčasne aj ich blízkosť, pretože znak hodnotu prezentuje a je funkčný ako súčasť referenčného systému navodzujúceho konkrétny vzťah subjektu k hodnotám. Zámena hodnoty a hodnotového významu znaku vedie k hodnotovému

fetišizmu v praxi a k hodnotovému subjektivismu v teórii, pretože systému hodnôt sa tým pripisuje konvenčný charakter.

2. Sám znakový nástroj sa ako predmet či vlastnosť obdarená významom prakticky zhodnocuje a je predmetom hodnotenia, v ktorom oceňujeme jeho funkčnosť, prípadne kvality, ktoré má ako výtvor človeka. To je ďalšia dôležitá stránka vzájomného vzťahu hodnôt a významov. Významová funkcia je v prípade znaku predpokladom jeho hodnoty. Absolutizovaním tohto vzťahu dochádza nielen k stotožňovaniu významu a hodnoty, ale aj k tomu, že sa sémantická funkcia považuje všeobecne za primárnu vo vzťahu k hodnotám. To je príznačné napríklad pre štrukturalistické chápanie hodnôt.

3. Predmetom hodnotenia sa stáva osobitne aj význam, ktorého hodnota závisí od toho, aké miesto tento význam komunikovaný znakom nadobúda v spoločenskej praxi, osobitne potom v systéme ňou vytváraných hodnôt duchovnej kultúry. Pretože systémotvorným činiteľom duchovnej kultúry je ideológia, vstupujú tým do ideologických súvislostí nielen hodnotové významy, ale hodnotou svojho významu aj také znaky, resp. znakové výpovede, ktoré sa nevzťahujú k hodnotám. Prostredníctvom svojej hodnoty môže takto nadobudnúť ideologickú relevanciu a závažnosť hocijaký význam. Toto je dôležité nielen v širších súvislostiach ideologického boja, ale aj pre pochopenie niektorých zvláštností procesu premeny poznatku na názor a z neho odvodzované presvedčenia subjektu.

Z uvedeného vyplýva nevyhnutnosť rozlišovať v teórii nielen pojem hodnoty a pojem významu, ale aj pojem „hodnotový význam“ a pojem „hodnota významu“, ktoré reflektujú dve odlišné, pritom však teoreticky i prakticky závažné formy spätosti hodnoty a významu a tým aj axiologickej a semiologickej problematiky.

LITERATÚRA

1. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Bratislava 1972.
2. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1967.